

Németh Ferenc

· Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
 · ferencnemet@yahoo.co.uk

DR. KLEIN MÓR, A NAGYBECSKEREKI ZSIDÓ HITÉLET MEGÚJÍTÓJA

Dr. Mór Klein, the Restorer of Jewish Religious Life in Nagybecskerek

A miskolci születésű dr. Klein Mór (1842–1915) főbbiként 1880-ban került a nagybecskereki zsidó hitközség élére, s a hozzáértők szerint „az elsők egyike volt, aki a magyar nyelvet a zsinagógába bevitték”. A jeles hittudós nevéhez fűződik az (új) zsinagóga építése (Baumhorn Lipót építész alkotása), több jelentős egyházi munka megjelentetése, végső soron a nagybecskereki zsidó hitközség fénykora (1880–1915). A Klein család története – minden kétséget kizáróan – a becskereki zsidóság egyik legszebb fejezete közé tartozik. Klein Mór felesége, Kiss Erzsébet, több nyelvet beszélt, és műfordítással is foglalkozott. Egyik fia, dr. Kiss Arnold budai főrabbi volt, a másik, dr. (Klein) Borsodi Lajos ügyvéd, író és újságíró pedig a jugoszláviai magyar irodalom egyik jeles alkotója.

Kulcsszavak: dr. Klein Mór, nagybecskereki zsidó hitközség, magyar nyelv a zsinagógában, új zsinagóga építése

A török kiűzését követően, a 18. század elején kezdődhetek csak meg a nagyobb méretű telepítések a Délvidéken, amelyek több hullámban valósultak meg, azzal a szándékkal, hogy ismét benépesítsék a korábban elnéptelenedett, mocsaras, egészségtelen vidéket. Ennek során nemcsak magyarokat, németeket, olaszokat, franciákat és spanyolokat sodrott ide a sors, hanem zsidókat is. A zsidóság 18. századi migrációja szempontjából – s ez a bántási részek, így Nagybecskerek újbóli benépesítését is érintette –, két fontos mozzanatról szükséges említést tenni: 1726-ban III. Károly csökkenteni szándékozta a zsidók létszámát az osztrák tartományokban, s e célból elrendelte, hogy minden zsidó családban csak egy férfi nősülhet meg s alapíthat családot. Ennek eredményeként a 18. század első felében cseh- és morvaországi zsidók érkeztek tömegesen Magyarországra, így a déli részekre is.¹ A másik nagyobb migrációs hullámot 1772-ben, Lengyelország első felosztása indította el, amikor is Galiciából indult el egy nagyobb zsidó migrációs hullám Magyarország felé.²

¹ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, 1992. 313.

² Uo. 313–314.

Nagybecskerekre, az egykori megyeszékhelyre, amely minden bizonnyal liberálisabbnak bizonyult a betelepülni szándékozó zsidók iránt, 1747-ben érkeztek meg az első zsidó családok.³ Abban az évben két család kapott ott letelepedési engedélyt: Joachim Goldschmidé és Ábrahám Moizesé.⁴ Őket a rákövetkező években még néhány család követte: a Freundok, Juliuszok, Guttmanok stb.⁵ Tíz-egynéhány év elteltével már akkora volt a számuk, hogy 1760-ban önálló hitközséget (k'hilát) alapítottak.⁶ A nagybecskereki zsidó közösség tagjai jobbára kereskedelemmel foglalkoztak⁷, noha volt közöttük orvos, ügyvéd és tanító is. E családok tagjaiból alakult meg a nagybecskereki zsidó hitközség, amely a későbbi évtizedekben tömegesedett.⁸ A második betelepítési hullámra 1760 és 1788 között került sor.⁹ A szabadságharcig a becskereki zsidó közösség létszáma évente gyarapodott, s 1846-ban már 507 tagot számlált.¹⁰ Ők többnyire vállalkozók, házalók, kereskedők voltak.

Istentiszteleiteiket – jó fél évszázadon keresztül – a becskereki zsidók ideiglenes imaházban végezték, mígnem 1817-ben már zsinagógájuk is volt¹¹, sőt iskolát is fenntartottak.¹² A nagybecskereki zsidó hitközség 1831-ben a város központjában telket vásárolt egy leendő új zsinagógának, amelynek építését csak 1845-ben kezdték meg.¹³

Nagybecskerek lakossága (a szabadságharc éveitől eltekintve) mindig békeességben élt a zsidókkal.¹⁴ Első rabbija, M. Fein, 1857-ig lelkészkedett ott.¹⁵ Ő arról volt nevezetes, hogy egy héber nyelvű templomi rendtartást szerkesztett. Fein után Oppenheim Dávid (?–1876) állt a becskereki zsidó hitközség élén

³ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata = *Zbornik*, 1979/4. 111–123.

⁴ Uo. Čolićtól eltérően Borovszky Samu *Torontál vármegye monográfiájában* úgy tudja, hogy a két zsidót Belgrádból üzték ki, s hogy betelepülési kérelmüket aligha engedélyezték.

⁵ Uo.

⁶ *Zsidó Lexikon*. (Szerk.: Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 626.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata = *Zbornik*, 1979/4. 111–123.

¹⁰ Uo.

¹¹ 1817-ben Guttman Ádám volt a „judenrichter”. Lásd: Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata = *Zbornik*, 1979/4. 111–123. Erről az első zsinagógáról nem maradt fenn más adat, csak az, amelyet a *Zsidó Lexikon* említ. Nem tudni, hogy célszerűen épített imaház volt-e, vagy csak egy átalakított, korábban emelt épület. Az sem maradt ránk, hogy hol helyezkedett el. Talán ezért a becskereki helytörténészek úgy tartják, hogy az *első* becskereki zsinagóga 1847-ben épült.

¹² Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata = *Zbornik*, 1979/4. 111–123.

¹³ Uo.

¹⁴ *Zsidó Lexikon*. (Szerk.: Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627.

¹⁵ Uo.

Dr. Kiss Arnold nagybecskereki főrabbi. Oldal István felvétele 1900 körül

1857 és 1876 között. Nagy műveltségű, bibliofil értelmiségiként maradt a helybeliek emlékezetében. Oppenheim korábban jamnitzi rabbi volt.¹⁶

Oppenheim halála után, 1876 és 1880 között egy átmeneti időszak következett, amelyben ideiglenesen nem töltötték be a rabbiállást.¹⁷ Ezt az interregnumot azután 1880-ban dr. Klein Mór jövetele szakította meg.¹⁸

A TUDÓS RABBI

A Klein család 1880 májusában Pápáról érkezett Nagybecskerekre¹⁹, hogy ott a családfő, dr. Klein Mór betöltse a nagybecskereki kerület főabbijának tisztségét. Pápáról való távozása előtt, 1880. május 1-jén hatásos búcsúbeszédet mondott ottani híveinek, amely nyomtatásban is megjelent a szerző könyvben

¹⁶ Bányai Jakab: *A nagybecskereki izraelita iskola múltja és jelene*. Nagybecskerek, 1896. 17.

¹⁷ *Zsidó Lexikon*. (Szerk.: Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Torontál*, 1880. május 20.

arcképével.²⁰ S mielőtt rátérnénk a Klein család becskerekeli fogadtatására, hadd ismertessük röviden a családfő, dr. Klein Mór életpályáját.

Dr. Klein Mór Miskolcon született 1842. július 7-én, s itt végezte gimnáziumi tanulmányait.²¹ Édesapja, Klein Ármin „ritka vallásossága, rendületlen istenfélleme és szeplőtlen jelleme miatt nagybecsült kereskedő volt Miskolczon”.²² Édesanyja, Domán Júlia „jámborlelkületű”, istenfélő asszony volt.²³

Prágában járt egyetemre, ahol bölceletet hallgatott, ugyanakkor papjelöltként a Rapaport Salamon vezette Zsidó Teológiai Intézetet is látogatta.²⁴ Egyik jeles tanítója Hochmuth Ábrahám (1816–1889) volt, a nagy tekintélyű veszprémi főrabbi, aki Klein Mór későbbi visszaemlékezése szerint így oktatta az újonc papokat: „Az igazi lelkésznek olyannak kell, hogy tekintse magát, mint a toronyórát, amelyhez a járókelők föltekintenek, hogy utána igazítsák az ő órájukat.”²⁵

Miután 1863 tavaszán mindkét intézményben sikeres záróvizsgát tett, rabbi-ként és bölceleti doktorként tért vissza Miskolcra, ahol átvette az ötosztályú izraelita népiskola igazgatását.²⁶ 1865 és 1869 között a miskolci zsinagóga hitszónoka volt. „Nagy szónoki tehetsége csakhamar ismeretessé tette nevét az egész országban. Az elsők egyike volt, akik a magyar nyelvet a zsinagógába bevitték. A kiegyezés örömeire megtartott istentiszteleten az ifjú pap olyan gyűjtőhatású és hazafias szellemű ünnepi beszédet tartott, hogy Miskolcz városának lakossága, felekezeti különbség nélkül, fáklyásmenetet rendezett tiszteletére. Későbbi rabbi állásait mindig egyenes meghívás útján (de soha nem pályázott állás után) nyerte el. Tekintélyes külföldi hitközségek hívták meg több ízben rabbinak, de hazafias érzülete nem engedte, hogy hazáját elhagyja.”²⁷

1869-ben az ungvári kongresszus hitközség főrabbiája volt.²⁸ 1876-ban pápai főrabbi lett, ahonnan 1880-ban Nagybecskerekre távozott, s ott 1915. március 29-éig, haláláig sikeresen működött.²⁹

²⁰ Klein Mór: *Mit akartam? Miképen jutalmaztak? S mit óhajtok? Búcsúbeszéd* (a szerző könyvomas arcképével). Pápa, 1880

²¹ Dr. Kiss Arnold: *Egy igaz pap*. Emlékkönyv dr. Klein Mór nagybecskerekeli főrabbi tiszteletére 40 éves lelkési jubileuma alkalmából. Márkus Samu ny., Budapest, 1905. 5.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 32.

²⁶ Uo. 5.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Németh Ferenc: Egy tudós rabbi. Dr. Klein Mór születésének 150. évfordulójára. *Magyar Szó*, Kilátó. 1992. augusztus 15.

Dr. Klein Mórt mindenekelőtt kiváló hitszónokként ismerték, a zsidó teológiai irodalom ismert nevű munkásaként meg vallásbölcészsként.³⁰ Jelentős szerepet töltött be Nagybecskerek és Torontál megye közéletében³¹, amellet az Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának volt a tagja.³² Dr. Mangold Samu megfogalmazása szerint „a szónoklat művészetének országszerte elismert mestere” volt.³³ Mint Sz. Szigethy Vilmos írja, „szóban-mozdulatban megfontolt” ember volt.³⁴ Közel negyven önálló munkája jelent meg³⁵ (zömmel egyházi vagy alkalmi beszédek), melyek közül mindenképpen kiemelkedik Maimonides³⁶ nagy vallásköltészeti munkájának jegyzetekkel ellátott fordítása, *A tévelygők útmutatója*, amely három kötetben 1878 és 1891 között látott napvilágot³⁷, továbbá Jedája Hapenini bölcselemi költeményeinek fordítása, *A lélek tragédiája*, amely 1901 márciusában jelent meg Becskereken.³⁸ Ez voltaképpen Jedája középkori héber író *Behinath Olam* című tankölteményének magyar fordítása volt.³⁹ A judaisztika jeles képviselőjeként tartották számon, munkásságáért pedig a Ferenc József-renddel tüntették ki.⁴⁰

³⁰ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1912

³¹ Uo.

³² Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., [2000] [elektronikus dokumentum].

³³ Dr. Kiss Arnold: *Egy igaz pap*. Emlékkönyv dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi tiszteletére 40 éves lelkesi jubileuma alkalmából. Márkus Samu ny., Budapest, 1905. 35.

³⁴ Sz. Szigethy Vilmos: *A vármegyeház kapujából*. Sorok a régi torontáli urakról. Szabadka, [1933]. 20.

³⁵ Uo.

³⁶ Voltaképpen a zsidóság egyik legnagyobb kodifikátoráról, a XII. századi rabbi Móse ben Maimon filozófusról van szó, akinek legnagyobb műve, a *More nebuchim*, azaz *A tévelygők útmutatója* volt. Lásd még: Maimonidész: *Zsidó filozófia*. Zsidó és skolasztikus filozófusok a középkorban. Logos Kiadó, Budapest, 1995

³⁷ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1912. E munkáról írta 1888. december 13-án a *Torontál*: „A héber–magyar bölcészeti irodalom terén úttörő munka gyanánt vehetjük. [...] E gonddal készült és korrekt magyar irányban átültetett becses munkát annyival inkább ajánljuk a nagyközönség figyelmébe, mert dr. Klein Mór rabbi úgyis mint a legelfogulatlanabbul és szabadelvűen gondolkozó, tudományosan képzett és művelt férfiú, elvitázhatlanul egyike az ország legkiválóbb rabbiainak.” E munkát egyébként a zsidó fiatalok csak egy bizonyos életkortól tanulmányozhatták. Nemcsak pusztán fordításról volt szó, hanem magyarázó és irodalmi jegyzetekkel ellátott műről, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia is támogatott, s a m. kir. oktatásügyi minisztérium is segítette.

³⁸ Németh Ferenc: Egy tudós rabbi. Dr. Klein Mór születésének 150. évfordulójára. *Magyar Szó*, Kilitó. 1992. augusztus 15.

³⁹ Uo. Ezt a munkát a korabeli kritikusok szerint „elismerésre méltó igyekezettel” végezte el, 37 fejezetben, s „úgy tartalom mint nyelvezet tekintetében mesteri műnek” mondták.

⁴⁰ Dobrossy István–Eszenyi Miklós–Zahuczky László: *Miskolci Életrajzi Lexikon*. Miskolc, 2008. 120.

Az egykori nagybecskereki zsinagóga 1918-ban. Baumhorn Lipót alkotása

Több lap és folyóirat szorgalmas munkatársa volt (*Zsidó Szemle, Torontál⁴¹, Magyar Izraelita, Izraelita Közlöny, Jövő* stb.).⁴²

Harmincöt évig (1880–1915) állt a becskereki hitközség élén, s ez idő alatt felvirágoztatta annak munkáját. Nevéhez fűződik a becskereki zsinagóga építése is (1896), amely Baumhorn Lipót jeles építész alkotása volt. Becskereken a megyei bizottság, valamint a városi képviselő-testület tagja volt, s több ízben választották egyik-másik jelesebb esemény vagy ünnepség szónokának, s számtalanszor felkérték alkalmi előadások megtartására.

Rabbink szülővárosából, Miskolcra nősült 1868. december 29-én, ahol egy ideig lelkészkedett is, s feleségül vette Kiss Erzsébetet, dr. Kiss Jakab miskol-

⁴¹ Ott versekkel, tárcákkal, vezércikkkel jelentkezett. Tárcát írt Jókai Mór halálára (1904. május 7.), Herbert Spencerről értekezett (1903. december 17.), verset írt Deák Ferencről (1903. október 17.), Rákócziáról (1904. június 7.), Gorkijról (1905. február 17.) stb.

⁴² Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest [2000] [elektronikus dokumentum].

ci orvos, hitközségi elnök és Süsszholcz Babette egyetlen leányát.⁴³ Erzsébet „nagy műveltségű, több nyelvet beszélő asszony volt”, aki később dr. Kiss Arnold *Mirjam* című, magyar nyelven írt, asszonyok számára készült imakönyvét „meglepetésként, lefordította titokban németre”.⁴⁴

Klein Móréknak hat gyermekük született. A legidősebb dr. Kiss Arnold (1869–1940) volt, aki még Ungvárott született (rőla a későbbiekben szőlunk bővebben). Őt követte Klein Jenny, akit 1892-ben Hirtenstein Simon begaszentgyörgyi kereskedő vett feleségül.⁴⁵ Klein Etelt 1893-ban Langfelder Pál biztosítótársulati tisztviselő vezette oltárhoz.⁴⁶ Klein Imre egy pozsonyi lányt vett el (egy fia született, Klein István), harmincnégy éves korában az első világháború áldozata lett.⁴⁷ Klein Helén 1901-ben lett dr. Steiner Gyulának, a nagybecskereki József Kórház orvosának a felesége. Két lányuk született, Lilly és Edit.⁴⁸ A hatodik, legfiatalabb gyerekük Klein Móréknak, Klein (Borsodi) Lajos (1883–1942)⁴⁹ volt, akinek Hirtenstein Fridával kötött házasságából egy fiúgyermek született, Borsodi Ferenc (1911–1941).⁵⁰

AZ ÜNNEPÉLYES BEIKTATÁS, A CSALÁD ÉRKEZÉSE

Klein Mór családjával 1880 májusának első hetében költözött Pápáról Nagybecskerekre, Torontál megye székhelyére, az ottani „hitközség egyhangú és lelkes meghívásának engedve”.⁵¹ Maga a „leutazás” is regényes volt, hiszen vonaton a család csak Nagyikindáig utazhatott, onnan pedig nyolcórás kocsit

⁴³ Dr. Kiss Arnold unokaöccsének, a pozsonyi dr. Štefan Klennek szíves közlése 1987-ben. Lásd még: Dr. Kiss Arnold: *Egy igaz pap*. Emlékkönyv dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi tiszteletére 40 éves lelkes jubileuma alkalmából. Márkus Samu ny., Budapest, 1905. 19.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Jenny 1941-ben lett öngyilkos, amikor a fasiszták lerohanták Nagybecskereket.

⁴⁶ Leányuk a nagybecskereki Guttman Dániel felesége volt. Ők a holokauszt áldozatai lettek.

⁴⁷ Dr. Kiss Arnold unokaöccsének, a pozsonyi dr. Štefan Klennek szíves közlése 1987-ben.

⁴⁸ Klein (Schreiber) Lilly a második világháború után Izraelbe vándorolt ki, Klein Editet pedig férjével, dr. Jagoda Juliusszal együtt a németek elhurcolták és kivégezték. Editék fia nagynénjével együtt vándorolt ki.

⁴⁹ Klein (Borsodi) Lajos ügyvéd, amellet költő, próza- és drámaíró volt. Az 1920-as és 30-as években a vajdasági magyar irodalom termékeny szerzője.

⁵⁰ Aazon a napon, amikor Borsodi Lajost és fiát, Ferencet 1941-ben a megszállók megölték, Hirtenstein Frida beleőrült a fájdalomba. Borsodi Ferenc is, akárcsak édesapja, jogász volt, amellet költő, fordító. Az 1920-as, 30-as évek vajdasági magyar sajtójának szorgalmas munkatársa volt, aki eredeti munkákkal jelentkezett, de német és francia költőket is fordított.

⁵¹ Dr. Kiss Arnold: *Egy igaz pap*. Emlékkönyv dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi tiszteletére 40 éves lelkes jubileuma alkalmából. Márkus Samu ny., Budapest, 1905. 35.

vezetett a megyeszékhelyre.⁵² A város határán, hosszú kocsisorban népes városi küldöttség várta és köszöntötte az új papot és családját.⁵³

Ünnepélyes beiktatására 1880. május 11-én került sor a régi, egyemeletes zsinagógában.⁵⁴ Nem sokkal korábban, megválasztása előtt, az akkori szokások szerint próbaszónoklatot tartott Nagybecskereken, ami fényesen sikerült, s dr. Mangold Samu, a zsidó hitközség akkori elnöke „a hitközség rokonszenvét tolmácsolta” neki.⁵⁵ A korabeli laptudósítások szerint az installáció a becskereki zsidó hitközség igazi ünnepe volt, tekintettel arra, hogy Klein jövetele előtt néhány évig a rabbiállás betöltetlen volt. A hitközség pedig éppen akkortájt ünnepelte fennállásának 120. évfordulóját. Érthető volt tehát a becskeriek öröme és lelkesedése.⁵⁶ Az eseményt a korabeli sajtó „az izraelita hitközség örömmünnepeként” könyvelte el, elragadtatással tudósítva Klein Mór székfoglaló beszédéről, illetve a zsinagógában megtartott bemutatkozási ünnepségről.⁵⁷ Mindenképpen érdekes egy-két részlet erejéig felidézni annak hangulatát. „Síri csend fokozva az ünnepély nagyságát, uralgott a hallgatóságban, a midőn a tisztelt és általán szeretett, az ájtatos hallgatóság láttára mélyen meghatott férfiú előbb halkán, de mindinkább fokozatos tűzzel és benső érzellemmel tartotta előbb német, majd magyar nyelven bemutatási beszédét. A beköszöntő – német nyelven – a 84. zsoltár első és második versei alapján a szónok egyéni érzelmeinek kifejezése volt új községével szemben. [...] Leírhatatlan volt az öröm, a közlelkesedés, melyet ezen bár vallásos alapra fektetett, de hazafias szellemben és kitűnő magyarsággal elmondott beszéd a hallgatóra gyakorlott.”⁵⁸ Szépen megfogalmazott beszédében Klein Mór a többi között hangsúlyozta: „Midőn Isten segélyével megkezdem működésemet e hitközség keblében, örömmel veszem magamra az »üdv ruháját«, az igazság köntösét, hogy hirdessem az istenfélelem, az ember-szeretet, a vallásos elvhűség, a hazaszeretet, a tudományos haladás s a korszellem uralkodásra méltó eszméinek lelkesítő igéit.”⁵⁹

⁵² *Híradó*, 1930. november 20.

⁵³ A család jövetelének érdekes történetét dr. Kiss Arnold 1930 őszén a *Múlt és Jövőben* írta meg.

⁵⁴ *Torontál*, 1880. május 13.

⁵⁵ Dr. Kiss Arnold: *Egy igaz pap*. Emlékkönyv dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi tiszteltetésére 40 éves lelkészi jubileuma alkalmából. Márkus Samu ny., Budapest, 1905. 9.

⁵⁶ Németh Ferenc: Egy tudós rabbi. Dr. Klein Mór születésének 150. évfordulójára. *Magyar Szó*, Kilátó. 1992. augusztus 15.

⁵⁷ *Torontál*, 1880. május 20.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

A becskerei zsidók akkortájt foglalkozásra nézve többnyire kereskedők, orvosok, ügyvédek vagy bankárok voltak. Ahogyan Kiss Arnold írja, dr. Klein Mór Becskerekre jöveletekor „ott laktak a gazdag főtéri kereskedők: a Billitzek, a Freundok, a Hillerek [...], a sokat kereső gavallér gabonakereskedők: Albachary, Danon, Reise, Bacher stb. egy sereg jó sorban élő, vidámlelkű ember, akik templomra, iskolára, jótékony célokra egymással versenyezve adakoztak. Remek orgonájuk volt a templomban, igen jól iskolázott kórusuk, az ország legszebb hangú művész főkántora: Lewin Hermann az övök volt, gyönyörű iskolájuk volt, amelyben hat kiváló tanító működött. [...] Koldús, nyomorgó zsidó akkoriban nem élt az egész községben egyetlen sem.”⁶⁰

A zsidó vallási élet pedig a Bega menti városban az idő tájt így festett: „... szivarral a szájában senki sem járt szombaton az utcán, a háztartások rituálisak voltak s különösen a templomot sűrűn látogatták. Péntek este, szombaton tele volt a templom. A hagyományos szokások éltek a gyülekezetben, szlichesz hajnalain senki sem maradt otthon, purimkor álarcos sereggel volt teli a város, szimchász-tórákor a chevre gabek diót, mogyorót, almát szórtak a zsidóiskola nagytermének ablakából a visító, egymást fellökő gyerekek közé, a templomban a rabbi minden reggeli istentisztelet után talmudi előadást tartott...”⁶¹

Dr. Klein nemcsak családját hozta a Bega menti városba. Pápáról magával hozta a lelkes Bányai (Goldberg) Jakab tanítót a becskerei zsidó iskolához, Homonnáról pedig Löfflert, aki hitközségi titkár és tanító volt.⁶² Az ő segítségével rabbink csakhamar jelentős változásokat eszközölt a becskerei zsidó hitközségben, amely esetenként ellenállásba is ütközött. Az akkori hitközségi gyülekezeteknek ugyanis kimondottan német jellege volt. Klein Mór is eleinte csak németül beszélt a szószékről, azután pedig minden második beszédét magyar nyelven tartotta, később pedig csak magyarul prédikált.⁶³ Egy-egy templomi ünnepségen a megyei előljárók is áhitattal hallgatták a lelkes orációit. Dr. Klein Mór kicsiny, törekeny termetű, de vasenergiájú ember volt, a maga módján erélyes és rendkívül kitartó. Legalábbis ilyennek jellemezték azok, akik személyesen is ismerték.⁶⁴

Visszakanyarodva Kleinék Becskerekre jövetelére, hadd szóljunk néhány szót otthonukról is, az akkori zsidó lelkészlekről. A becskerei zsidóságnak a 18. század derekától a 19. század elejéig csak ideiglenes imaháza volt, a levéltári adatok szerint azonban 1817-ben már volt zsinagógája⁶⁵, amelyről szinte

⁶⁰ Németh Ferenc: Egy tudós rabbi. Dr. Klein Mór születésének 150. évfordulójára. *Magyar Szó*, Kilátó. 1992. augusztus 15.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ *Zsidó Lexikon*. (Szerk.: Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 626.

semmilyen adat nem maradt fenn. Nem tudni, hogy célszerűen épített imaház volt-e, vagy csak egy átalakított, korábban emelt épület. Az sem maradt ránk, hogy hol helyezkedett el. Talán ezért a becskerekeli helytörténészek (tévesen) úgy tartják, hogy az első becskerekeli zsinagóga 1847-ben épült.⁶⁶ Nos, valószínűnek tűnik, hogy ha volt is zsinagóga, az mindenképpen nem felelt meg a követelményeknek, mert az 1830-as években már új zsinagóga építését kezdeményezte a becskerekeli zsidóság.⁶⁷ 1831-ben sikerült elegendő pénzt összegyűjteniük a telekvásárlásra, s a város központjában (a mai Sarajlija és Đuro Đaković utca sarkán) megvásárolták a 855. számú telket.⁶⁸ A pénzhiány azonban még évekig késleltette az új zsinagóga (voltaképpen imaház) kiépítését, így az építkezés csak 1845-ben kezdődhetett meg, s 1847-ben fejeződött be.⁶⁹ Tizennyolc–húsz méter hosszú, egyemeletes épület volt, hét ablakkal az emeleti részen, hattal a földszinten. Az épület bal oldalán volt a bejárati ajtó, felette a Dávid-csillag.⁷⁰ Az istentiszteletet a tágas, emeleti nagyteremben tartották, a rabbilakás pedig a földszinten volt a hitközség irodáival egyetemben. Emellett nagy, tágas, boltíves pincéje is volt.⁷¹ Kleinék a földszinti paplakba 1880 májusában költöztek be, s az épület akkor már igencsak felújításra szorult.⁷² Két évvel később, 1882-ben hozzá is láttak az épület tatarozásához, de ennek hatása nem volt hosszú életű.⁷³ A rákövetkező évtizedben az emeleti rész padlóját alá kellett támasztani, s fennállt a veszély, hogy összedől az épület.⁷⁴ 1892-ben dr. Klein Mór kezdeményezésére hozzáláttak egy új, reprezentatív zsinagóga kiépítésének körvonalazásához.⁷⁵ A régi imaházat is akkortájt, 1893–94-ben bontották le.⁷⁶

AZ ÚJ ZSINAGÓGA

A régi nagybecskerekeli zsidó imaházat 1892-ig használták, „amikor már annyira megrongálódott, hogy oszlopokkal támogatták, nehogy összeroskadjon. Végre azután belátták az illetékes egyének, hogy az elcsúfított templomban nem lehet az istentiszteleteket végezni, és mindinkább megerősödött a terv, hogy új templomra

⁶⁶ Dragoljub D. Čolić: Sinagoga u Zrenjaninu = *Zbornik 4. Studije, arhivska i memoarska građa o Jevrejima Jugoslavije*. Jevrejski Istorijski Muzej. Beograd, 1979. 199–213.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

van szükség”.⁷⁷ A zsidó hitközségben, Klein Mór vezetésével, csakhamar megindult az önkéntes adományok gyűjtése. Ugyanakkor meg kellett szervezni a régi imaház lebontását is. Az ezzel kapcsolatos operatív teendőket a zsidó hitközség akkori elnöke, dr. Schwarz Mihály ügyvéd vállalta magára. 1892 és 1893 folyamán Budapesten felkereste Baumhorn Lipót építész, ismert zsinagógatervezőt, és megegyezett vele, hogy készítse el az új becskerekai zsidó templom terveit.⁷⁸

Baumhorn Lipót (1860–1932) a Komárom megyei Kisbéren született, a műegyetemet pedig Bécsben fejezte be.⁷⁹ Azt követően Budapestre jött, s tizenkét évig dolgozott együtt Lechner Ödönnel és Pártos Gyulával. Több külföldi utat is tett, amelyen építészeti ismereteit bővítette. Járt Olaszországban, de Közép-Európát is beutazta.⁸⁰ Hírnevét az 1888-ban épített mór stílusú esztergomi zsinagógával alapozta meg. A magyar építészettörténet huszonnégy zsinagógáját tartja számon.⁸¹ Több középületet is tervezett. A Vajdaságban a becskerekai mellett az ő tervei alapján épült az újvidéki zsinagóga, az Újvidéki Takarékpénztár palotája stb.⁸²

Az új zsinagóga építési munkálatait 1894. április 1-jén kezdték meg, s az elsődleges tervek szerint még az év őszén el kellett volna készülnie.⁸³ Ám a munkálatok elhúzódtak, s csak 1895. szeptember 15-én került az épület tető alá.⁸⁴ Ekkor végezték el az úgynevezett templomavatást, amelyről a *Torontál* is részletesen beszámolt. „Az épület ugyan készen van már, még pedig Baumhorn fővárosi műépítész tervrajza szerint elkészítve, csak a belső elrendezés hiányos még. A régi templom helyén van felépítve remek mór stílusban. Az impozáns épület, mely [...] páratlan a maga nemében, sok áldozatba és fáradságba került míg elkészülhetett. A torontálmegyei közigazgatási bizottság az elsők közt volt, kik a hitközség számára hitelt nyitottak, hozzájárultak még a helybeli pénzintézetek és ma már előttünk áll a büszkeségünkre szolgáló templom. Belülről csak a kupola van kifestve és ez a maga egyszerűségében olyan elragadó szép, a mór stílus motívumai annyi hűséggel vannak rajta visszaadva, hogy méltán kelt bámulatot a szemlélőben. Sajnos a sietség miatt nem lehetett egészen kifesteni, csakis október közepén fogják folytatni, amikor is egészen befejezik. A templom alapzata még mindig a maga eredetiségében van, a kövezet kirakását szintén csak később végzik. Művészies összevisszaságban állanak egymás tetején a padok is.”⁸⁵ A felszentelő imát

⁷⁷ Németh Ferenc: A becskerekai zsinagóga. *Családi Kör*, 1996. március 7.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

Az egykori nagybécskereki zsinagóga 1923-ban. Baumhorn Lipót alkotása

dr. Klein Mór rabbi mondta el, miközben meggyújtotta az örökmécsest, s néhány zsolttár meg a *Szózat* eléneklése után véget is ért a szertartás.⁸⁶

A becskereki zsinagóga végül is csak 1896. augusztus 17-én készült el teljes egészében, és akkor került sor az alapkövetételre.⁸⁷ A templom felavatásán, amelynek az alapkövetétel képezte a jelképes, központi eseményét, megjelent Torontál megye elöljárósága is Rónay Jenő főispánnal az élen, de mellett ott volt a város színe-java. A felavatási ünnepséget dr. Mangold Samu hitközségi elnök nyitotta meg, aki vázolta az új templom felépítésének történetét, majd Löffler Jónás hitközségi jegyző felolvasta azt az emlékiratot, amely a becskereki zsidó hitközség rövid történetét tartalmazza⁸⁸ az új zsinagóga kiépítésével bezárólag, s amelyet több Torontál megyei előkelőség látott el kézjegyével, Rónay Jenő főispántól kezdve Winter Miksa városi mérnökig.⁸⁹ Ezt az emlékiratot az utókornak szánták, és ezért ünnepélyesen beépítették a templom falába.⁹⁰

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. Abban a becskereki zsidó hitközségről többek között az állt, hogy 1785-ben keletkezett, az első templom telkét 1831-ben vásárolták, s hogy az első imaház kiépítésekor számottevő anyagi támogatást biztosított Gyertyánffy Dániel, Torontál megye királyi helytartója, akinek hathatós segítségével az imaház 1847 végén el is készült.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

A *Torontál* erről az alábbiakat írta: „Az emlékiratot tokba tették, lepecsételték, elhelyezték egy bádogszelencébe, azután átadták Kucsera Methodnak, ki elvitte azt a helyére, hol az utolsó követ és vakolatot tették rá a következő sorrendben: Rónay Jenő, dr. Klein Mór, Baumhorn Lipót, Kucsera Method, Mangold Samu és Weisz Izidor.”⁹¹ Az ezt követő ünnepélyes istentisztelet zsolnárral kezdődött, majd karénekkal folytatódott. „Dr. Klein Mór remek hitszónoklata közben Mangold Samu és Weisz Izidor hitközségi elnökök meggyújtották a gyertyákat, az előljárók pedig kihozták a thórákat.”⁹² Az ünnepség a *Szózattal* ért véget.⁹³

Hogy az adakozások mellett a zsinagóga felépítéséhez szükséges pénz egy jelentős részét éppen dr. Klein Mór biztosította, az évekkel később, 1905-ben derült ki, amikor becskerekai működésének 25. évfordulóján a többi között ezt mondta: „Áldd meg ezt a mai szentélyünket, melyet 15 éven át úgy összebeszédteztem, úgy összeszónokoltam a régi rozoga imahelyen, mint egy nagynevű hegedűművész a halhatatlan népies költő szobrát két világrészben összehegedülte, összehangversenyezte.”⁹⁴

A 20. század első éveiben Klein Mór több elismerésben részesült munkásságáért. Ebből elegendő csupán egyet kiemelni. 1903-ban az amerikai Wagnall's Company könyvkiadó cég, az akkor készülő s tizenkét kötetesre tervezett *The Jewish Encyclopedia* részére megkérte rabbink életrajzi adatait.⁹⁵

1905 májusában ünnepelte lelkészkedésének negyvenéves, nagybecskerekai működésének pedig huszonöt éves jubileumát.⁹⁶ Ebből az alkalomból fia, dr. Kiss Arnold, akkor már budai főrabbi, *Egy igaz pap* címmel emlékalbumot szerkesztett, amely Budapesten jelent meg Márkus Samu nyomdájában.⁹⁷

Dr. Klein Mórt 1915. március 29-én ragadta el a halál.⁹⁸

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ Uo. Ezt a gyönyörű zsinagógát a fasiszta megszállók 1941 nyarán vandál módon szétrombolták. Épületanyagát széthúzták, orgonáját pedig az utcára dobták. Onnan került a szerencsés véletlen folytán a becskerekai református templomba. Csupán ez maradt fenn az egykori zsinagóga belső berendezéséből.

⁹⁴ Dr. Kiss Arnold: *Egy igaz pap*. Emlékkönyv dr. Klein Mór nagybecskerekai főrabbi tiszteletére 40 éves lelkési jubileuma alkalmából. Márkus Samu ny., Budapest, 1905. 33.

⁹⁵ *Torontál*, 1903. január 22.

⁹⁶ Akkor leplezték le – alkalmi ünnepség keretében – megfestett arcképét is a nagybecskerekai zsidó hitközség tanácstermében.

⁹⁷ Uo. A kötet előszavában, édesapja pályáját méltatva dr. Kiss Arnold őt „a modern felekezeti irodalomnak alapvetői közé” sorolta, mondván, hogy „a haladás és művelődés előharczosainak, a felvilágosodott vallásos meggyőződés megszilárdítóinak sorába” tartozik.

⁹⁸ Uo. Sírköve, noha Nagybecskereken az 1970-es években teljesen felszámolták az egykori zsidó temetőt, máig fennmaradt.

*Dr. Mór Klein, the Restorer of Jewish
Religious Life in Nagybecskerek*

Born in Miskolc, Hungary, dr. Mór Klein (1842–1915) came to Nagybecskerek (today's Zrenjanin) in 1880 as Chief Rabbi to head the local Jewish community, and according to competent people of the times, "he was among the first ones to introduce the Hungarian language into the Synagogue". Linked to the name of this knowledgeable theologian stands the construction of the (new) synagogue (designed by architect Lipót Baumhorn), the publication of several theological works, and most of all, the flourishing of the Jewish community in Nagybecskerek (1880–1915). The history of the Klein family – beyond any doubt – belongs to the greatest chapters of the life of Jews in this town. Mór Klein's wife, Erzsébet Kiss, could speak several languages, and was engaged in literary translations. One of their sons, dr. Arnold Kiss, was Chief Rabbi of Buda, and the other son, dr. Lajos (Klein) Borsodi was a lawyer, writer and journalist, becoming a prominent author in Yugoslav Hungarian literature.

Keywords: dr. Mór Klein, Jewish community in Nagybecskerek, the Hungarian language in the Synagogue, construction of the new synagogue

Beérkezés időpontja: 2012. 12. 28.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 25.